

ŞAN KIZI DESTANI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Araş. Gör. Betül AYDOĞDU*

ÖZ: Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrupa'ya doğru göçen Bulgarlar MÖ. VI. yüzyılda Büyük Bulgar Hanlığını kurmuş ve bölgeye yerleşmiştir. Bu devlet daha sonra İtil Bulgarları ve Volga Bulgarları olarak ikiye ayrılmış ve İtil Bulgarları İslâmiyet'i kabul etmiştir. Şan Kızı Destanı, İtil Bulgarları arasında sözlü olarak aktarılmış ve İslâmiyet'in bu toplum tarafından kabul edilmesinden sonra Mikail Baştu tarafından yazıya geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmut Divanü Lûgat-i Türk adlı eserinde bu destanın iki parçasına yer vermiştir. Aradan geçen iki yüzyıla rağmen şiir parçalarının aslına uygun olarak Divanü Lûgat-it-Türk'te yer alması o dönemdeki kültürel birliğin görülmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca destanda mitolojik dönemlerden tarihî dönemlere uzanan bir seyir çizgisi görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Bulgarlar, destan türü, Şan Kızı Destanı, Divanü Lûgat-it- Türk.

An Evaluation about Epic of Şan Kızı

ABSTRACT: Bulgarians, who migrated to Europe from the North of the Caspian Sea, located there in BD.VIth century and founded the Great State of Bulgarian. This state was saperated two parts as İtil Bulgars and Volga Bulgars. İtil Bulgars converted Moslem. The Epic of Şan Kızı had told orally in İtil Bulgars before it has written by Mikail Baştu after converting Moslem. Kaşgarlı Mahmut gave examples from this epic. These poems are important because they show the cultural unionity of Turks at XIIth century. It can also be seen that "time" is changing from mythological times to historical times.

Key words: Bulgarians, genre of epic, Epic of Şan Kızı, Divanü Lûgat-it-Türk.

* Erciyes Üni. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Kayseri baydogdu@erciyes.edu.tr.

I. BULGAR TARİHİ:

Bulgarlar Türklerin bir kolu olup, Hazar Denizi'nin batıya göçmüşlerdir. Hunlar ile birlikte Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyine yerleşmişlerdir. Bu coğrafyaya sadece Hun ve Bulgar Türkleri değil, aynı zamanda Avarlar, Karakalpıklar, Hazarlar, Peçenekler gibi boylar da göçmüşlerdir. M.Ö. VI. yüzyılda Kubrat, Büyük Bulgaristan'ı "Kuzey Karadeniz boyu"nda kurmuştur (Zekiyev 2002: 428). Türkler buraya yerleşmişler ve bu bölgede Slavlarla karşılaşmışlardır. İki kültür arasında karşılıklı etkileşimler olmuştur. Bu devlet bölündükten sonra Bulgarlar üç gruba ayrılmışlardır:

a. Tuna Bulgarları: Asparuh'un önderliğinde Tuna Bulgar Devletini kuran ve Slavlar tarafından asimile edildikleri için Slavca konuşan Bulgarlar.

b. Balkarlar (Malkarlar): Kuzey Kafkasya'ya yerleşmişlerdir.

c. İdil (Volga) Bulgarları: "*Orta İdil Boyu'nda Bolgar Devleti kurulmuş; buna dayalı olarak burada yaşayan tüm Türk kabilelerine Bolgar / Bolgar adı verilmiştir*" (Zekiyev 2002: 428). Zekiyev'in belirttiğine göre Bulgar adı dar anlamda "*Bolgar-İdil Bolgar Devletini kuran asıl Bolgarlar*"; geniş anlamda da "*Bolgar-İdil Bolgar Devleti'ni kuran asıl Bolgar nüfusu ve Türkçe konuşanların hepsi ve daha sonradan ortak Bolgar etnonimi alan Türkleşmiş yerel kabileler*" olarak kullanılmaktadır (Zekiyev 2002: 428). Günümüzde bu grup "*Bulgar-Tatarlar*" olarak adlandırılmakta ve "*İdil Tatarları, Sibirya Tatarları ve Litvanya Tatarları*"nı içine almaktadır (Zekiyev 2002: 430).

İdil Bulgarları Hazar Devleti'nin hâkimiyetinden çıktıkları dönemde İslâmiyet'i kabul etmişlerdir (922). İslâmiyet'in kabulünden sonra, Arap Halifeliği'nin desteğiyle burada tam bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu devlet, Moğol istilâsıyla harap edilmiş; Timur tarafından XIV. yüzyılda da yıkılmıştır. İdil Bulgarları, SSCB hâkimiyetine girinceye kadar Altınordu Devleti, Kazan Hanlığı ve Çarlık Rusyası'nın egemenliği altında yaşamış, SSCB'ye dâhil olduktan sonra özerklik kazanmışlardır. Bu özerk devlet 1992'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Hâlen BDT'ye bağlı devletlerden biridir (Zekiyev 2002: 435-441).

II. DESTANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TESİRLERİ

Bulgar Türklerine ait olan Şan Kızı Destanı, tıpkı Finlilerin Kalevala Destanı gibi bir Şams oğlu Mikail Baştu tarafından tespit edilmiş, yani yazıya geçirilmiştir. Destan, halk arasında anlatılan parçaların

bir araya getirilmesiyle kurulmuştur. Eski bir Bulgar destanı olan “Şan Kızı Destânı” kendi içindeki motifleri değiştirilmeden kayda geçirilmiştir.

Şan Kızı Destanı, Şams oğlu Mikail (Baştu) tarafından 865 yılında yazılmaya başlanmıştır. Mikail Baştu “*Eski Bulgar kahramanlık efsanelerinin motifleri üzerine, kendi destanını ‘Şan Kızı Destanı’ni ... yazmaya başlamıştır. Bu sırada Şamsi Baştu Arap grafisi [alfabesi/yazısı] üzerine kurulan Eski Bulgar İslâm (sonradan Bulgar) yazısını ve Bulgarlara yakın olan genel Türk edebiyat dili ‘Türki’ dilini kullanmıştır.*” (Nurutdinov 1991/2: XIII). 882 yılında Bulgar şehrine taşınan şair, destanı burada tamamlamıştır. “*O, hemen hemen, Eski Bulgar eposunun (destanının) putperestlik temelinde hiç dokunmamıştır, fakat onu İslâm çerçevesine almıştır, ...*” (Nurutdinov 1991/2: XIII). Destan metninde hem Bulgar boyunun eski mitolojik özelliklerinin, hem de İslâmiyet’i kabul ettikleri ilk dönemin özelliklerinin bulunması önemlidir. Destanın başında Tanrı’nın alpevleri nasıl yarattığı rivayetinin aktarılışı eski inanışın, yeni dine (İslâmiyet) uygun hâle getirilme çalışması gibidir.

Çarlık devrinden sonra Sosyalist rejim döneminde İdil Bulgarlarına yönelik baskılar artmış ve destan, Arap kökenli Bulgar alfabesiyle yazıldığı için yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak halk, Şan Kızı Destanı’nı ezberleyerek saklamıştır. Ayrıca bu eser 1916-1941 yılları arasında İbrahim Muhammed – Kerimoviç Nigmatulin tarafından Rusça’ya tercüme edilmiştir. Destan Rusçaya “Skazaniye O Doceri Şana [Şan’ın Kız Çocukları Hakkındaki Hıkâyeler]” adıyla çevrilmiştir. Bu tercüme sayesinde destan günümüze ulaşabilmiştir (Nurutdinov 1991/1: VIII).

Destanın Yayılışı ve Yayılma Alanları:

Şan Kızı Destanı XX. yüzyıla kadar geniş bir alanda etkisini gösterdi:

Müslüman coğrafyacı İbn Rüste, Rusların yaşadıkları yeri anlatırken, dstandaki anlatıma benzer ifadeler kullanır: “*Ruslara gelince- onlar adada bulunmaktadırlar... Bu adanın çevresi ... üç günlük yola eşittir*” (Nurutdinov 1991/2: XVI). Destanda bu ifade şu şekilde yer almaktadır:

“Uzunluğu ve genişliği
Üç gün yola denk olan
Sadum adasından
Gelenler varmış” (Baştu 1991: 238).

Sadum Adası, İskandinav ülkelerini ifade etmektedir.

Gürcistanlı şair Şota Ruştaveli'nin yazdığı “*Kaplan Derisinde Yiğit*” adlı destanda, Şan Kızı'nın izleri bulunur: Eski Bulgar putperest inançları, kahraman isimleri... (Nurutdinov 1991/2: XVII).

Genceli Nizâmî'nin hamsesindeki İskender-name'de de Şan Kızı Destanı'nı anımsatacak izler vardır: Alamir, Bulgarca'da İskender demektir (Nurutdinov 1991/2: XVIII). Destana göre Alamir (İskender), dünyanın diğer yarısına geçmek için Demir Kapı'nın önüne gelmiştir ancak Demir Kapı'yı açamamıştır. Alamir ve ordusunun Demir Kapı'nın arkasına geçmesine Audan-Dulo'nun arkadaşı Arbuga yardım etmiştir. Audan –Dulo da onlarla birlikte hareket ederse Turan ülkesine daha çabuk gidebileceğini düşünerek bu kumandanın yanında savaşa girmiştir:

“‘Binbaşı olacaksın!’
Demiş Alamir At'a
Onun huzurunda
Bulduğunda” (Baştu 1991: 154).

Destan, Rusların millî destanı olan İgor destanını da etkilemiştir: İgor Destanı'nda ve Şan Kızı Destanı'nda ağaçların üzerinde yaşayan dev motifine rastlanmaktadır: Oleynik'in belirttiğine göre İgor destanını söylev kısmında da ağaç üzerinde yaşayan dev motifi bulunmaktadır (Oleynik 1991: XXXIV). Şan Kızı Destanı'nda ise bu motif şu şekilde kullanılmıştır:

“İnsanlara Boy-Terek aracı olmuş.
Merhametli bir alp imiş.
Ağaçlarda beliriyormuş
Kâh orada, kâh burada” (Baştu 1991: 16)

Kaşgarlı Mahmut'un XI. yüzyılda yazdığı ünlü eseri *Divanü Lûgat-it-Türk*'te Şan Kızı Destanı'ndaki iki dörtlüğe rastlanmaktadır:

a) “*Etil: Kıpçak illerinde akan bir ırmağın adıdır, Bulgar Denizine dökülür; Bir kolu Rus diyarına gider. Şu parçada da gelmiştir.*

Etil suvı aka turur
Kaya tübi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölünğ takı kişerür

‘İdil suyu akar durur, kayaların dibini döğerek durur, bol balıklar bakar durur, gölcük dahi taşar.’

(*İtil ırmağı katı dağın eteğini döğerek akmaktadır. Suyun coşması yüzünden dolan gölde balıklar ve kurbağalar çoğalmıştır*)” (Kaşgarlı Mahmut 1991: 73).

Bu parça, Şan Kızı Destanı'nda şu şekilde geçmektedir:

“İtil suyu aka turur
Kıya tobi kaka turur.
Balık telim baka turur
Kulunen taki kumarır.

İtil'in suları akar durur
Sert kayalara (kıyılara) kaka durur
Balık kurbağa baka durur
Onlarla gölün yayılması doludur” (Baştu 1991: 352).

b) “*Bal: Bal. Suvarlar, Kıpçak ve Oğuz dillerince. Öbür Türkler buna ‘arı yağı’ derler. Şu beyitte dahi gelmiştir:*

Bardı sanğa yek otru tutup bal
Barçın kedhiben talu yuwga bolup kal

‘Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek yufka akıllı, deli olarak kal.’

(Şeytan sana karşı çıktı, sana bal sundu - bununla dünya lezzetlerini murat ediyor - ipek elbise giydirdi, sen ona kıvandın. Onun hilesini bilmedin, artık sen delilikle yaşa.)” (Kaşgarlı Mahmut 1999: 156).

Bu sözler destanda şu şekilde yer almıştır:

“Bal tutup ötrü
Yak san’ga bardı,
Kal bilip tilevge
Ka diben barcin.

Bal tutarak
Şeytan sana geliyordu.
İpeğe bürüyerek
Kafese koyardı” (Baştu 1991: 286, 290).

Bu dördlüklerden ilki olan İdil nehri ile ilgili olan metin, hemen hiç değiştirilmeden saklanmış ve yazıya aktarılmıştır: Her iki dördlükte de ilk üç mısra, bazı harf değişiklikleri haricinde, aynıdır. Ayrıca metinlerin anlamları da farklılaşmamıştır. Değişmemenin sebebi destanın aslındaki şiirsel unsurların sağlamlığı olabilir. Şiirin şekil unsurlarının sağlamlığı onun akılda kalıcılığını arttırmıştır.

İkinci parçada ise farklılaşmalar görülmektedir. ‘Bal’ ile ilgili olan bu şiir Şan Kızı Destanı’nda dördlük şeklinde görülmektedir; Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan şiir ise beyit şeklindedir. Destanda ka-

fıyesiz olarak görülen metin, Kaşgarlı'nın eserinde kafiyelidir. Bu durum, destandaki şiirin halk arasında söylenirken değiştiği izlenimini uyandırmaktadır. Şiir dilden dile aktarılırken akılda kalıcılığı artması için şiirdeki bazı şiirsel unsurlar güçlendirilmiş olmalıdır.

Metinlerle ilgili en önemli unsur Baştu tarafından Bulgar Türkleri arasından derlenerek IX. yüzyılda yazıya geçirilen bu destana ait bazı parçaların yaklaşık 200 yıl sonra Kaşgarlı Mahmut tarafından da eserinde örnek olarak kullanılmasıdır. Coğrafi uzaklığa ve destanın Mikail Baştu tarafından yazıya geçiriliş tarihinin üzerinden 200 yıl geçmiş olmasına rağmen destan parçalarının millet hafızasında bu kadar uzun bir süre boyunca saklanması dikkat çekicidir. Metinlerde görülen farklılıklar Kaşgarlı'nın bu parçaları yazılı bir kaynaktan almadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, metinler sözlü hafızada iki yüz yıl boyunca yaşatılmıştır. Bu ise bir metnin sözlü hafızada ne kadar yaşatılabileceği hakkında bize yol göstermektedir. Lord Raglan sözlü anlatıların en fazla 150 yıllık bir geçmişi yansıtabileceğini ifade etmiştir (Ersoy 2005: 85). Destana ait şiir parçalarının Divanü Lûgat-it-Türk'ün yazılışına kadar sözlü hafızada kaldığını Kaşgarlı Mahmut'un, eserini Türk boyları arasından derlediğini söylemesinden anlamaktayız. Buradan yola çıkarak metinlerin sözlü hafızada 200 yıl yaşatıldığı söylenebilir. Destanın Baştu tarafından yazıya aktarılmış olması, destanın halk arasında yaşatılmasını olumlu etkilediğini düşündürebilir fakat metinleri yazıya geçirildiği coğrafyaların uzaklığı ve metinlerdeki ufak da olsa değişimler göz önünde bulundurulduğunda bu şiir parçalarının sözlü ortamda yaşatıldığı, aktarıldığı ve sözlü ortamda derlendiği anlaşılabilir. Buradaki metnin 150 yıldan uzun süre boyunca aslından çok farklılık göstermeden nesiller boyunca aktarılmış olması oldukça önemlidir. Raglan'ın belirttiği süreden daha uzun yaşayan bu metnin onun belirttiği sözel metnin yaşının 150 yıl olabileceği iddiasını zayıflatmakta, bu sürenin (150 yıl) daha uzun olması gerekliliğini düşündürmektedir. Fahri Bilge'nin Afşarlar arasında yaptığı derlemelr arsında yer alan iki sözlü tarih metninin yaşlarının da 150 yıldan fazla olması bu düşünceleri güçlendirmektedir¹.

III. ŞAN KIZI DESTANI ÜZERİNE BİR İNCELEME:

A) KONU:

Destan, Tanrı'nın Alpleri yaratmasıyla başlar. Alp Boyan-İmen insanlar arasında yaşamak istediğini Tanrı'ya söylediğinde Tanrı bu alpi insan kılığında dünyaya gönderir. Boyan'ın Boygala ile ilişkisinden Hunla-

¹ "Fahri Bilge'nin Kayseri Yöresi Türk Halk Bilimi Çalışmaları" adlı tezde bulunan bu metinler şunlardır: YZ FB 582: "İlk İskân Teşebbüsleri" (Aydoğdu 2005: 34a-41a); Yz FB 582: "Töremez Oğlu Kavgası" (Aydoğdu 2005: 124a-126b).

Hunların atası olan İcik doğar. Destanda kahramanı At (Audan Dulo)'ın soyu İcik'e dayandırılmıştır. Audan Dulo, Şan-Alban Rıştav'ın kızı Boz-bi'yi sevmektedir ancak Alp Albastı Boz-bi'yi yer altı dünyasına kaçırmıştır. Audan Dulo Boz-bi'yi ararken Arbuga ve Tat-Iran (Tatar?) ile tanışır ve onlarla dost olur. Arbuga'nın eşi Tanbit de Alp Ajdaha tarafından kaçırıldığı için üçü birlikte Tanbit ile Boz-bi'yi kurtarmaya karar verirler ve birlikte savaşa girerler. Üç kahraman, kötü yöreleri, Alp Ajdaha ve Alp Albastı'yı öldürdükten sonra İtil (Atıl) nehrinin kıyısına yerleşerek burada Bulgar Devletini kurmuşlardır.

B) ZAMAN:

Şan Kızı Destanı'nın ilk bölümünde mitolojik bir zaman yani dünya dışı bir zamanın etkisi olmasına rağmen, destandaki olayların 'dünya'da meydana gelmesinden dolayı anlatıda dünyevî bir zaman görülmektedir.

Destanda, kozmik zaman öğeleri (güneş, ay ve yıldızlar) daha çok mitolojik unsurlarla olan bağlantılarından dolayı destanda yer almaktadırlar. Bu unsurların kullanılmasındaki amaç, günlerin akışını göstermek değildir: Güneş, yön gösterici olarak da kullanılmıştır. Üçüncü bölümde yıldızlar kahramanlara kaç gün yol gideceklerini (11 kere parlayarak 11 gün yolculuk yapılacağını), kaç gün mühletleri olduğunu (Boz-bi'yi kurtarmak için 7 gün mühletleri olduğunu) parlayarak işaret eder. Kozmik zaman unsurlarının kullanılmamış olmasındaki en önemli sebep, çatışmaların büyük bir kısmının yer altı dünyasında geçiyor olmasıdır.

Destandaki ilginç bir nokta da, 'yaz' mevsiminin yaratılmasının anlatılışındır. Destanın 358. sayfasında kervanlar yolda kar altında kalırlar. Kervandakiler kar altından kurtulmak için Tanrı'ya yalvarırlar. Tanrı bu yalvarışlar karşısında 'yaz'ı yaratır. Kervan da karın erimesiyle kurtulur.

Yukarıdaki durumlar haricinde, destanda belirgin bir zaman yoktur.

C) MEKÂN:

Destanın ilk bölümünde mitolojik öğeler yoğundur, bu da mekânın dünya dışı bir mekân gibi algılanmasına sebep olsa da destandaki olaylar dünyada gerçekleşmiş gibi anlatılmaktadır.

Destanın mekânı, bu dünyadır. Ancak destanın kahramanı Audan-Dulo, mücadelelerini yer altı dünyasının lâbirentlerinde yapar.

Destanda mekânlar tasvir edilmemiştir. Genellikle kahramanın nerede olduğunu ve nereye ulaşması gerektiğini bildirmek için mekân isimlerinden söz edilir: Sadum Adası, Çulman Adası, Çulman Denizi, Saklan Denizi, Buri Çayı, Tarvil Geçidi, Şir Nehri, Baştu Kalesi (Kiev), Kırgızistan, Baykal Gölü, Kaf Dağı, Demir Kapı, Kuyantav Tepesi, ...

Destanda Ural Dağları'nın, Baykal Gölü'nün ve İtil Nehri'nin adlarının nasıl verildiği de anlatılmıştır: Alp Hursa'nın demirinin külünden dağlar oluşmuştur. Bunlara 'Hursa-Alp' demişlerdir. Bu isim zamanla 'Ural' Dağları'na dönüşmüştür (Baştu 1991: 6). Balık şeklinde olan dışı Alp Bi-Boygala, Boyan-İmen'in ağına düşünce çırpınmaya başlar. Çırpındığı yer büyük bir göl olur. Bu göle Boygal (Baykal) adı verilir (Baştu 1991: 96). At (Audan-Dulo)'ın yurdu ve bu ülkenin içinden geçen nehir Atıl (At'a ait) olarak adlandırılmış fakat köylüler Atıl demekte zorlandıkları için, bu nehre "İtil" demişlerdir (Baştu 1991: 350).

Destanda bir masal unsuru olan Kaf Dağı'nın yer alması da dikkat çekicidir. Ayrıca Demir Kapı'nın da bir yer adı olarak kullanılması da ilginçtir.

D) ŞAHIS KADROSU:

Destanda birçok 'alp' adı verilen devle karşılaşırız. Burada alp 'yiğit'ten farklı bir anlamda kullanılmıştır. Orta Asya Türk geleneğinde ise 'alp' yiğit, bahadır anlamlarındadır. Orta Asya Türk geleneğindeki alp tipinin özelliklerini Mehmet Kaplan şu şekilde özetlemiştir:

1 – Atlı-göçebe bir kültüre mensuptur. Hayvancılıkla geçinir.

2 – At sürüleri sahibidir, alpin geçim kaynağı avcılıktır.

3 – Cihangirlik iddiası ve ihtirası sahibidir.

4 – Dış çatışmalar yani kahramanlık yapma, hem psikolojik hem de fizyolojik güç gerektirir. Bunundan dolayı alplar için vücut kuvvetleri ve cesaret yüksek bir değerdir.

5 – Bir kahraman öncelikle kendisine güvenmelidir. Güvenden sonra kol kuvvetiyle düşmanını yenebilir. Akıl, 3. sıradadır.

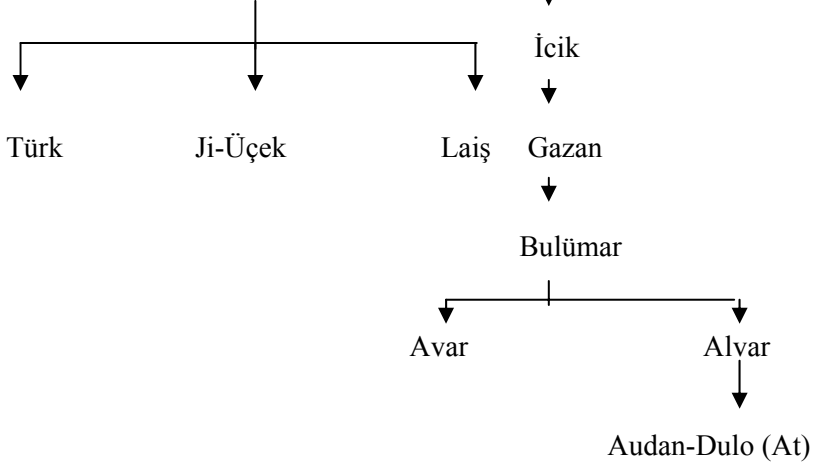
6 - İslâmiyet'in kabulüne kadar tabiatüstü güçlerden korkmayan alp, İslâmiyet'in kabulüyle, İlâhî İrade'ye boyun eğmiştir ve veli tipine geçiş başlamıştır. Geçiş döneminde alp-eren tipi ortaya çıkmıştır (Kaplan 1992: 27-28).

Şan Kızı Destânı'nda görülen alpler ise buradaki özelliklerden çok daha farklı özelliklere sahiptirler. Tabiatüstü güçleri vardır. Ayrıca dışı ve kahramanlık yapmayan alplar da vardır (Alp Bi-Boygala gibi). Destanda yiğit/bahadırlara 'elbir' denilmektedir.

Eski Bulgar inancı çoktanrılı bir hüviyete sahipti. Bu inançtaki tanrılar, İslâmiyet'e geçişte, İslâmiyet'e ters bir konumda kalmamak için alp-dev veya alp olarak adlandırıldı. Buradaki 'alp'lar, dev gibi iri, çirkin ve olağanüstü güçleri olan ölümsüz olduklarına inanılan tiplerdir.

Audan-Dulo'nun soyağacı:

Alp Bi-Vidra = Alp Boyan = Alp Bi-Boygala

Destandaki alplar çeşitli vesilelerle olaya katılırlar ancak en önemlileri:

Alp Boyan: İyi alp. İnsanları eğitti. Audan-Dulo'nun atasıdır.

Alp Albastı: Karşıt güç.

Alp Ajdaha: Albastı'nın yardımcısıdır.

Alp Şürelı: Ajdaha'nın yardımcısı. İnsanı yoğurup ona şekil verdi.

Alp Bi-Boygala: Boyan'ın ikinci karısıdır. Audan-Dulo onun soyundan gelir.

Alp Boy Terek: İnsanları kötülükten koruyan ağaç.

Alp Kubar: Yıldırım saçan alp-dev.

İnsanlardan ise:

Audan-Dulo (At): Tematik güç. Destanın kahramanı. Bulgarların atalarındandır.

Boz-bi: Audan-Dulo'nun sevgilisi.

Tarvil: Yardımcı güç. Bulgarların atalarındandır.

Hasan ve Fatıma: Yardımcı güç.

Tat-Iran: Yardımcı güç. Bulgarların atalarındandır.

E) ANLATICI VE ANLATIM TEKNİKLERİ:

Destan anlatıcısı 3. tekil şahıslı anlatımı yani hâkim bakış açısını tercih etmiştir. Çünkü anlatıcı, destana ait her şeyi bilmeli ve bunu belli etmelidir. Bu, destan anlatıcısının ustalık göstermesinin bir parçasıdır.

F) METİN PROBLEMLERİ:

Elimizdeki eser, sözlü kültür geleneğinde aktif taşıyıcıdan derlenmiş bir eser niteliğinde değildir. Bundan dolayı ‘destan’ türünün belirgin özelliklerine tam olarak sahip değildir: Mekânın dünya olması, zamanın dünya zamanı olması ... gibi. Destanın başında mekân, zaman ve kahramanlar bu dünyaya ait gibi görünse de aslında mitolojik bir dünyanın izlerini taşırlar: Mitolojik metinlerde zaman, dünyanın yaratılışı veya daha önceki bir zaman aittir. Şan Kızı Destanı’nın ilk bölümü de insanların yaratılışıyla ilgilidir. Özellikle insanlardan önce destanda ‘alp’ denilen olağanüstü nitelikli devlerin yaratılmasının anlatılışı ve bu bölümdeki mitolojik üslûp, destanın insan öncesi yaşama hatta dünyanın yaratılışıyla ilişkiliymiş gibi algılanmasına sebep olmaktadır.

Ayrıca destan metinlerinde diyaloga sıkça rastlanmasına rağmen, Şan Kızı Destanı’nın ilk bölümlerinde diyalog azdır, tahkiye ve olay anlatımı fazladır. Destanın son bölümlerinde özellikle tematik güç diyebileceğimiz Audan-Dulo (At)’nun kahramanlıklarının anlatıldığı bölümlerde (2. bölümün sonu ve 3. bölüm) ve 4. bölümde diyaloglar artar.

Destan olarak adlandırılmasına rağmen ilk bölümünde mitolojik öğelerin yoğunluğu, bu eserde sözlü gelenekteki mitolojik öğelerin Baştu tarafından destan formatında yeniden düzenlendiğini düşündürmektedir.

Şan Kızı Destanı’nda anlatılan olaylar destan dairelerinden oluşmaktadır. Buradaki ‘destan dairesi’nen kastımız Alp Boyan ile başlayan ve Audan-Dulo ile sona eren bir silsiledir. Bu silsilenin etrafında metin halkaları oluşmuştur. Bu halkalar ‘destan dairesi’ (cycle) olarak adlandırılmaktadır. Elimizdeki metinde bu daireler art arda gelmektedir. Bu dizilişin bir benzeri de Manas Destanı’nda vardır. Manas Destanı’nda Manas’tan sonra Semetey ve Seytek’in etrafında oluşan olayları konu alan dairelerden oluşan anlatı; Şan Kızı Destanı’nda Alp Boyan, İcik, Gazan, Bulumar, Alvar ve Audan-Dulo’nun etrafında oluşan olayları konu alan dairelerden oluşmaktadır.

Burada Bulgar tarihinin de aktarılmaya çalışıldığı görülebilir: Alp Boyan ile başlayan mitolojik tabaka Gazan ile biter. Bulumar ile tarihî tabaka başlar. Bulumar, aynı zamanda, Bulgar Kağanlarından birinin adıdır. Audan-Dulo ile İslâmî tabaka destandaki yerini alır.

IV. SONUÇ:

Batı'ya göçen Türk boylarından olan Bulgarlar, Büyük Bulgar Devletini kurmuşlar ve Karadeniz'in kuzeyine yerleşmişlerdir. Bulgarlar Büyük Bulgar Devletinin yıkılmasından sonra gruplara ayrılmış ve farklı dinleri kabul etmişlerdir. Tuna Bulgarları Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Slavlaşmıştır. İdil (Volga) Bulgarları ise İslâmiyet'i kabul etmiştir. Bu grup günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun sınırları içinde yaşamaktadır. İslâmiyet'in kabulden sonra Mikail Baştu Bulgar destanlarından olan Şan Kızı Destanı'nı derlemiş ve bir araya getirerek yazıya aktarmıştır. Metin alplar ve insanların yaratılışını anlatarak başlamaktadır. Destanın ilk bölümünde mitolojik unsurlar yoğunlukta olduğu için mekân ve zaman 'dünya dışı'yımsı gibi algılanmaktadır. Bu da destana bir mit havası vermektedir. Destanın daha sonraki bölümlerinde mekân ve zaman dünyevîdir. Başka bir deyişle olay akışı mitolojik metinlerden destanî metinlere doğru değişmiştir.

Metindeki en önemli ve dikkat çekici unsurlardan biri de destandaki bazı parçaların Kaşgarlı Mahmut tarafından Divanü Lûgat-it-Türk'te örnek olarak verilmiş olmasıdır. Bu şiir parçalarında anlamsal olarak değişme olmamıştır. Şiirlerdeki şekil değişiklikleri ise metnin değiştiğini yani yazılı ortamdan değil, sözlü ortamdan derlendiğini göstermektedir. Burada önemli olan ise, bu şiir parçalarının millet hafızasında yaklaşık olarak iki yüzyıl boyunca yaşatılmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- AYDOĞDU, Betül (2005), **Fahri Bilge'nin Kayseri Yöresi Türk Halk Bilimi Çalışmaları**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ERSOY, Ruhi (2005), "*Barak Türkmenleri'nin Sözlü ve Yazılı (Resmi) Tarihlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım Denemesi*", **Millî Folklor**, Sayı 65, 84-93, Ankara.
- GÖRKEM, İsmail (2000) **Halk Hikâyesi Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (1992), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar – I**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmut (1991), **Divanü Lûgat-it-Türk - I**, (Çev:Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Kaşgarlı Mahmut (1999) **Divanü Lûgat-it-Türk - III** (4. Baskı), (Çev:Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mikail-Baştu İbn Şams Tebir (1991) **Şan Kızı Destâni**, (Çev: Avidan Aydın), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- NURUTDİNOV, Ferhat (1991/1) “Redaktörün Okuyucuya Olan Sözü”, **Şan Kızı Destâni**, Kültür Bakanlığı Yayınları, VII-VIII, Ankara.
- NURUTDİNOV, Ferhat (1991/2) “Kadîm Destânın Mukadderatı ve Çağırısı”, **Şan Kızı Destâni**, Kültür Bakanlığı Yayınları, XI-XX, Ankara.
- OLEYNİK, Yuriy (1991) “Mikail-Baştu İbn Şams Tebir’in ‘Şan Kızı Destâni’ (882 s.) İçin Önsözü”, **Şan Kızı Destâni**, Kültür Bakanlığı Yayınları, XXXIII-XXXIX, Ankara.
- ZEKİYEV, Mirfatih Z. (2002) “Bolgar-Tatarların Etnogenezi ve Genel Gelişme Aşamaları”, (Çev.: Lilia Sabirova), **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, 425-442, Ankara.